

JEZIČNA SUDBINA HRVATA U ISTRI (Jedan vidik ili skica za studiju)

Stjepan Vukušić

Pedagoški fakultet, Pula

UDK 808.62(497.5-3 Istra)(091)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 21. 5. 1993.

U članku se razvija misao da je jezična sudbina Hrvata u Istri dio njihove opće povijesne sudbine. Hrvati u Istri, izuzme li se prostor hrvatske srednjovjekovne države do Raše, sve do četrdesetih godina dvadesetog stoljeća bili su puk bez svoje države i svojih vladara, bez svojega plemstva i građanstva, bez svojih gradova, pa su hrvatski svećenik i Hrvat-pučanin – u okruženju jačih zajednica, razvijenijih kultura i jezika – jedini čuvari hrvatskih jezičnih vrijednosti. U takvim je uvjetima izvršen jak prodor romanskih idioma u sintaktičko ustrojstvo i leksik hrvatskih jezičnih sustava u Istri. No unatoč svemu, sačuvana je supstancija i struktura hrvatskih idioma, očuvana svijest o hrvatskom jeziku, a potvrđen je i udio istarskih idioma u hrvatskom književnojezičnom morfološkom i prozodijskom ustrojstvu. Pučko je iskustvo našlo snažan književni izraz u djelu Mate Balote a novi jezično-književni smjer vodi njegovanju startnojezičnih vrijednosti i modernoj hrvatskoj literarnosti.

U okviru ove pomalo patetične teme dadu se izložiti određene činjenice struke, zatim određene intuitivne slutnje (koje bi valjalo sustavno argumentirati), i, napokon, mogu se – izvan svake dvojbe – izložiti i određene znanstvene spoznaje.

Jezična se sudbina Hrvata u Istri ne može odvojiti od ukupne sudbine hrvatskog naroda i njegova jezika. To će se tijekom izlaganja, vjerujem, i potvrditi.

Kao tisućljetno srazište Istoka i Zapada, hrvatski je povijesni prostor postao neminovnom razvojnom zaprekom hrvatskog naroda. Premda je taj narod, gledan kao cjelina, imao u prošlosti različite oblike državnosti koji su mogli ići, i donekle su išli, naruku razvoju njegova jezika i njegove duhovnosti, nikad nije bilo dovoljno vremena slobode, nikad dovoljno sredstava ni organiziranosti.

I jezična je sudbina Hrvata u Istri – i ne samo ona – dio njihove opće povijesne sudbine. Ako se izuzme prostor hrvatske srednjovjekovne države do Raše,

Hrvati su u Istri za sve vrijeme svoje povijesti u ovom prostoru – sve do četrdesetih godina našeg stoljeća – bili puk bez svoje države, bez svojih vladara, bez svoga plemstva, bez svoga građanstva i svojih gradova. Pučanin tradirane arhajske kulture i crkveni čovjek, hrvatski svećenik, dvije su vertikale oko kojih se u Istri održalo sve hrvatsko što je sačuvano do današnjeg dana.

U takvim su se okolnostima hrvatski idiomi – hrvatski jezični sustavi – uvijek nalazili u okruženju jačih zajednica, razvijenijih kultura i jezika. Odatle im sudbina da budu bez prestiža, da budu neprestizni i gore od toga: da budu potiskivani, stjerani u privatnost i zaborav; da im nositelji troše gotovo svu snagu kako bi dokazali da jesu, a jedva bi im preostalo snage da pokažu što i kakvi jesu...

Idiom je svaki jezični sustav: mjesni govor, npr. međulinski; skupina govora, npr. govori Premanture, Banjola, Vinkurana i Valdebeka; dijalekt, recimo jugozapadni istarski; narječje, recimo čakavsko i napokon jezik, npr. hrvatski.

Svi su navedeni idiomi hrvatski jer pripadaju jednom nacionalnom jeziku – hrvatskom. Dakle, sve što je čakavsko, što je kajkavsko i što je zapadno-štokavsko jest hrvatsko. I hrvatski je književni jezik samo jedan od idioma u hijerarhiji koja tvori sklop nacionalnog jezika, ali bi on trebao biti, pa i jest, fokus u kojem se užarišćuju izrazne i izražajne moći svih hrvatskih idioma, bili oni organski ili neorganski. Organski se razvijaju u jezičnim zajednicama, a neorganski se stvaraju za potrebe međudijalektne ili stručne i slične komunikacije.

Može se učiniti da naš naslov možda zvuči suviše patetično, a možda i poneki od izloženih sudova, no vjerujem da je sve to ipak manje patetično od same stvarnosti, od jezične sudbine Hrvata, posebice istarskih. Dosta se prisjetiti dojučerašnjih bura i nevera s hrvatskim književnim jezikom, a takvih je s drugim našim idiomima bilo u prošlosti napretek.

Bilo bi sad najuputnije pogledati dijalektološku kartu Istre. Notorna je činjenica njezino izuzetno šarenilo, koje jedan austrijski etnograf označuje kao "najveći govorni kaos u Austro-Ugarskoj monarhiji".¹

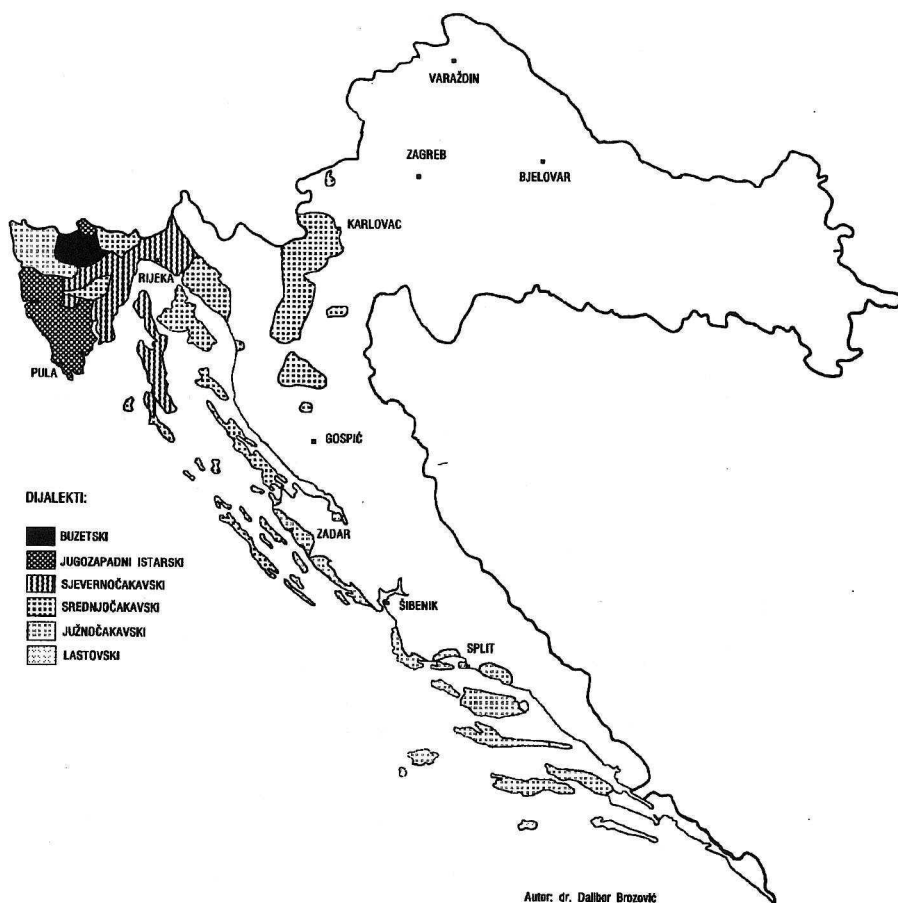
Na toj karti vidimo ove idiome čakavskoga narječja:

1. sjevernočakavski ili ekavskočakavski dijalekt koji se proteže od Raše i žminjsko-pazinskoga kraja na zapadu do uključno Bakra na sjeveroistoku te prelazi na Cres i sjeverni Lošinj, obuhvaćajući pored dijela istarske unutarnosti i obalni pojas Riječkog zaljeva;

2. srednjoločakavski ili ikavsko-ekavski čakavski dijalekt što u Istri zaprema tek dvije enklave: ćićsku i ćepićsku, a inače se proteže po Hrvatskom primorju, sjevernom dalmatinskom otočju, Lici i Pokuplju, a pripada mu i Gradišće;

1

Tone Peruško: *Razgovori o jeziku u Istri*, Pula, 1965, str. 11

Slika 1**Dijalektološka karta čakavskog narječja**

3. buzetski ili gornjomiranski dijalekt prostire se na sjeveru Istre, graničeći sa slovenskim jezikom;
4. južnočakavski ili ikavskočakavski dijalekt zauzima krajnji sjeverozapad Istre, između donje Mirne i Dragonje, te pojas ispod Mirne, a na drugom kraju dalmatinsku obalu od zadarske Privlake do ušća Cetine i sve južnodalmatinske otoke osim Lastova;
5. jugozapadni istarski ili štokavsko-čakavski dijalekt zauzima jugozapad Istre, tj. najveći dio Puljštine, Rovinjštine i Poreštine.

Izuzevši romanske idiome i perojski govor, svu zapadnu obalu Istre i znatan dio unutarnjosti opsežu dva migracijska dijalekta: južnočakavski i jugozapadni istarski dijalekt. Migracijskih sastavnica ima i drugdje.

To su činjenice znanosti i struke.

No, ova se dijalektološka karta – zbog zbijenosti idioma na malom prostoru i zbog njihove unutarnje neujednačenosti – može apercipirati i kao govorni diskontinuitet, i to na sinkronijskoj ili jednovremenoj ravnini, a s obzirom na pretežan dio Istre pokriven migracijskim dijalektima – zbog bijega hrvatskog življa pred Turcima – može se govoriti i o dijakronijskom diskontinuitetu, koji je nastao u dva stoljeća intenzivne migracije s dalmatinskog kopna u istarski prostor. Komunikacijski su diskontinuitet stvarale i državne granice između Hrvata u Istri i onih u matici zemlji. Kad se zbroje svi ti diskontinuiteti udruženi s nepresiznosti, pače i sa svjesnim i organiziranim odnarođivanjem u novijem vremenu, pri čemu je jezik prvi na udaru, možemo zamisliti svu stratifikaciju zapreka normalnog razvoja.

Sad bismo pokušali modelski pojednostavljeno – kao uostalom i u dosadašnjem prikazu – sabrati "minuse" i "pluseve" tako naznačene jezične sudbine Hrvata u Istri, završavajući ovaj dio aforizmom Ante Dukića: "O sudbini ne govore nikad oni kojima je dobro."

Za Hrvate u Istri nepovoljnosti su se tijekom stoljeća kumulirale, pa u toj tisućljetnoj nejednakoj borbi, u kojoj na hrvatskoj strani stoje samo svećenik - od nepoznata glagoljaša do novih i najnovijih crkvenih osobnosti – poput Dobrile i Milanovića – i pučanin tradirane arhajske kulture – u takvim okolnostima ima i neizbježivih gubitaka, a u novije doba počinje posustajati duh otpora. Tijekom XVIII. i XIX. stoljeća glagoljica zamire i konačno izumire, uvode se moderne metode odnarođivanja, u novom se vremenu fatalno osjeća potpuna odsutnost intelektualne elite u Istri, hrvatski se idiomi povlače u privatnost i padaju u zaborav. Tijekom vremena izvršen je jak prodor talijanskog jezika u leksički fond i sintaktičku strukturu, osobito u red riječi hrvatskih idioma i, tamo gdje su se održali, Hrvati su u Istri ušli u moderno doba s produbljenom jezičnom nesigurnosti. Moglo bi se čak reći da je jezična svijest Hrvata u Istri traumatizirana. Opći susret s hrvatskim književnim jezikom mogao je i trebao to stanje ublažiti i postupno otkloniti, no traumatiziranost je tada još produbljena jer taj jezik nije u svu širinu javnoga života u Istri ušao postupno i s potrebnim sociolingvističkim taktom, nego s neobuzdanom violencijom i u liku koji po mnogo čemu, pa ni po imenu, nije bio hrvatski. Uza sve to, u Istri se ušlo u "novo doba" bez korpusa ovdašnjih književnih tekstova koji bi mogli stvoriti čitateljsku publiku...

Međutim, postoji i druga, svjetlija strana. Sačuvana je svijest o bogatoj glagoljskoj tradiciji, o znatnom udjelu Istre u protestanskoj i protureformacijskoj književnosti, o čuvanju hrvatskog imena jezika u Istarskom razvodu, zatim u Stipana Konzula Istrijana, u Franje Glavinića...; ipak je sačuvana osnovna supstancija i struktura hrvatskih idioma. Jugozapadni istarski dijalekt, kao najujednačeniji jezični sustav relativno većeg broja žiteljstva, našao je svoj

književni izraz u djelu Mate Balote, pa se tako moderni duh jezika Hrvata u Istri usidrio u Dragom kamenu i drugim djelima ovog istarskog i općehrvatskog pjesnika. U Baloti se poetski ojezgrilo iskustvo jednog idioma i jednog etnosa. U tome je tajna Balotina uspjeha i neponovljivost njegova poetskog čina. Od Balote vodi put u širu maticu hrvatske literarnosti i općehrvatskih jezičnih mogućnosti. Njih je dobrim dijelom iskušao Črnja, a mnogi su mladi na tom novom putu.

No, vratimo se još jednom Balotinom jeziku. Njega je pretežno kao jezik pisca, kvalificirano prikazao Petar Šimunović.² Ovdje će se s gledišta Balotina polaznog jezika – dakle jugozapadnog istarskog dijalekta – u pregledu izložiti značajke tog idioma i njegov prozodijski udio u hrvatskom standardnom jeziku.

Od dvanaest hrvatskih neštokavskih dijalekata, jugozapadni je istarski najosebujnije isprepleten hrvatskim jezičnim vrijednostima. Njegovu današnju čakavsku osnovicu ne treba, ipak, ničim dovoditi u pitanje. No činjenica da je on ikavski, štakavski i s prijelazom l u a povezuje ga svakom od tih crta – u različitom opsegu, ali u bitnom strukturalnom smislu – s brojnim hrvatskim idiomima u Hercegovini, Dalmaciji i Lici te južnom dijelu Hrvatskog primorja i u senjskom zaleđu. I niz drugih glasovnih, zatim morfoloških i tvorbenih značajki povezuje jugozapadni istarski dijalekt s idiomima zapadne štokavštine. Osobito vrijedi istaknuti impresivan broj leksičkih podudarnosti sa zapadnim govorima hrvatskog priobalja: bāk, bānda, brēnta, gnjila, kāva, kōčka, lisa, mārāč, māša, mēndula, mērkat, mūlj, mūrva, pāšta, pívac, pívčić, pōrat, pōt, prija, pūnta, rívat, svitovat, šār, špāg, žūk, žvĕlto itd., itd. (navedene su samo istonaglasne riječi da bi se izbjeglo dvostruko navođenje).

Ipak, nadasve valja istaknuti ona prozodijska svojstva na temelju kojih je jugozapadni istarski dijalekt sučinitelj hrvatskoga standardnog naglašavanja. Pritom se dadu razlučiti različni slojevi podudarnosti:

Prvi sloj – prednovoštokavski

JID*	HSJ
a) glagoli prve vrste	
těć, tĕkla trĕst, trĕsla tĕ, išla	těći, tĕkla trĕstī, trĕsla tĕi, išla
b) zamjenice	
GA jd. mĕne, tĕbe, sĕbe, njĕga DL jd. mĕni, tĕbi, sĕbi, njĕmu	mĕne, tĕbe, sĕbe, njĕga mĕni, tĕbi, sĕbi, njĕmu
c) padeži bez preinaka	
L jd. u gđvoru, u slūčāju	u gđvoru, u slūčāju

²

Petar Šimunović: Materinski idiom Mate Balote i jezik "Dragoga kamena", *Znanstveni skup Susreti na dragom kamenu*, 1988, Pula 1988, str. 283-290.

d) staro prenošenje naglaska	
A jd. ũ zoru, ũ more (Premantura)	ũ zoru, ũ mōre
e) pojedine riječi	
žmāj, švōr, krōv, gřm	zmāj, čvōr, krōv, gřm

* Kratica JID znači jugozapadni istarski dijalekt, a HSJ hrvatski standardni jezik

Drugi sloj naglasnih podudarnosti – Istovjetni razvojni ishodi

a) nepreinačeni genitiv množine u imenica muškog roda s nepostojanim a lika zadatak, čudotvorac:	
JID	HSJ
dobítki, Dalmatínci	dobítakā, Dalmatínacā i dobítakā, Dalmatínacā, pa i dōbítakā, Dalmatínacā
b) pojedine riječi, naglasno tipične:	
lóvac, udóvac (Premantura) (ishod izjednačavanja u paradigmatama)	lóvac, udóvac (ishod kanovačkog naglaska)
c) novo prenošenje naglaska na proklitiku:	
zá me, zá nj zá te, pô nj zá se, ũ nj (Premantura)	zá me, zá nj zá te, pô nj zá se, ũ nj
d) preinake u pridjeva	
mlád-mláda-mládo	mlád-mláda-mládo i mládo

Treći sloj podudarnosti - istosmjerni razvoj koji dovodi do istih konačnica

a) prefigirani glagoli prve vrste:	
istěć, istěkla povuć, povukla obać, obašla	ĭstećí, ĭstekla povućí, povukla obaćí, obašla
b) glagoli treće vrste	
odlěti, polěti doživí	òdletí, pòletí dòživí
c) glagolski pridjev radni (particip aktivni) glagola na -ati i -ovati, odnosno -at, -ovat s kratkouslaznim naglaskom na trećem slogu od kraja, odnosno s kratkosilaznim u infinitivu:	
kupovála, darovála, bižála, kovála	kupòvala, daròvala, bižála, kòvala
d) glagolski prilog sadašnji (particip prezenta) glagola treće vrste naglasne jedinice lětjeti-lětřim	
JID	HSJ
letěć(i), držeć(i), gorěć(i)	lětěćí, držećí, gòrěćí

Ovi naglasci nisu uzeti nasumce: oni, i baš oni, uposebljavaju organsko zapadnoštokavsko naglašavanje i daju bitan temelj standardnoj hrvatskoj prozodiji.

Kad čovjek pod uzbibanom površinom jezika otkrije te izvorne podudarnosti, osjeti iskonsku radost kao u susretu sa zagubljenim licem u prisnom svjetlu svoje udomljenosti.

Sve je to sačuvano do danas najljudskijom težnjom "da se", kako kaže Črnja, "pod svaku cijenu ostane uz svoje".³

THE FATE OF THE LANGUAGE OF CROAT IN ISTRIA

Stjepan Vukušić

Faculty of Pedagogy, Pula

In the article the author develops the idea that the fate of the language of Croats in Istria is part of their general historic fate. Prior to the 1940s the Croats in Istria, not including the area of the Croatian medieval state which spread to Raša, were a people without a state or rulers of their own. They did not have their gentry, middle class nor cities. Thus the only protectors of Croatian language values, in the encirclement of stronger communities, were the Croatian priest and the Croatian commoner. In such circumstances a strong penetration of Roman idioms into the syntactic frame and lexis of Croatian language systems in Istria ensued. But in spite of this, the substance and structure of Croatian idioms had been preserved, as well as the awareness of the Croatian language, while the amount of Istrian idioms in the Croatian standard morphological and prosodic structures was confirmed. Popular experience found a strong literary expression in the works of Mate Balota, and the new language and literary orientation has led towards tending initial language values and modern Croatian literariness.

3

Zvane Črnja: Hrvatska književnost u Istri, u: *Knjiga o Istri*, Školska knjiga, Zagreb, 1968, str. 140.

IL DESTINO LINGUALE DEI CROATI IN ISTRIA

Stjepan Vukušić

La Facoltà di Pedagogia, Pula

L'idea che il destino linguale dei Croati in Istria fa parte del loro destino storico generale, viene discussa in questo articolo. I Croati in Istria, escludendo la parte dello stato croato medievale fino a Raša, erano popolo senza il loro stato e i loro sovrani, senza nobiltà e cittadinanza, senza loro città, fino agli anni quaranta del ventesimo secolo. In tal modo, il sacerdote croato e il Croato popolano, circondati dalle comunità più forti, culture e lingue più sviluppate, erano custodi soli dei valori croati linguistici. Grande irruzione degli idiomi neolatini nella struttura sintattica e lessico del sistema linguistico croato in Istria, è stata fatta in tali condizioni. Nonostante tutto, la struttura e la sostanza degli idiomi croati è preservata, è anche conservata la consapevolezza della lingua croata, è nota la partecipazione degli idiomi istriani nella struttura morfologica e letteraria della lingua Croata. Esperienza popolare si trova nella forte espressione letteraria di Mate Balote; e la nuova direzione letteraria – linguale porta a conservare valori basilari linguali e la letteratura croata moderna.